

ISTORIE ȘI IDENTITATE LA SLAVII DE SUD. CROAȚII ȘI SÂRBIIL.

Flavius Solomon

Trecutul popoarelor sud-est europene a oferit istoricilor „materie primă” pentru nenumărate studii de caz. Totodată, complexitatea evoluțiilor politice, religioase, culturale și economice din această parte a Europei a stat la baza mai multor analize conceptuale. Printre acestea din urmă se numără, fără îndoială, și cercetările lui Miroslav Hroch asupra genezei conștiinței naționale¹. Intenția centrală a istoricului ceh a fost să încadreze evoluția fenomenului național la popoarele europene într-o schemă simplă, adaptabilă la orice situație².

O parte importantă a demonstrațiilor lui Miroslav Hroch are la bază informații provenind din spațiul central și sud-est european. Reluate acum câțiva ani, acestea au stat la baza unei analize comparative asupra mișcărilor naționale din fostele imperii habsburgic și otoman³. Este constatată existență a două analogii și, respectiv, a două deosebiri ce au marcat evoluția identității comunitare din cele două zone istorice spre formele ei naționale de manifestare. Istoricul ceh are în vedere scopurile generale (îndepărtare) urmărite de corifeii mișcărilor naționale și parcurgerea integrală a *trei faze* în drumul spre națiunea modernă: A) *trezirea interesului pentru ideile naționale în rândul cărturarilor*; B) *perioada agitației (propagandei) naționale*; C) *perioada mișcărilor de masă*. Printre cauzele ce au contribuit la geneza diferențelor naționale la slavii de sud, Miroslav Hroch amintește 1) *formele diferite de organizare statală* în cele două imperii, habsburgic și otoman, și 2) *particularitățile de ordin confesional*. Referindu-se la primul punct, autorul atrage atenția asupra faptului că în expansiunea lor Habsburgii au combinat acțiunile militare cu inițiative dinastice și diplomatice. Fostele state au păstrat în parte unele particularități juridice, sociale și administrative, iar dezbaterile constituționale, petițiile și plângerile s-au constituit într-o strategie tipică a mișcărilor naționale, mai ales după eșecul mișcărilor revoluționare de la 1848. Pe de altă parte, Imperiul otoman și-a extins autoritatea asupra statelor din Peninsula Balcanică aproape exclusiv cu ajutorul armelor, elitele politice, sistemele juridice și administrative locale fiind lichidate aproape în întregime. În ce privește perspectiva confesională, M. Hroch subliniază caracterul

omogen al Imperiul habsburgic, mai ales după Contrareformă, astfel încât trasarea granițelor dintre grupurile etnice de pe teritoriul imperiului, inclusiv la nivelul imaginarului, nu s-a făcut pe criterii confesionale, ci și pe cele lingvistice și culturale. În același timp însă, conform istoricului ceh, în Imperiul otoman avem de a face cu niște limite religioase între stăpânitori și supuși, fapt ce va conduce la autarhizarea populațiilor locale din Balcani.

Pornind de la aceste constatări, Miroslav Hroch punctează câteva deosebiri esențiale dintre fenomenele naționale din cele două imperii, evidente mai ales pentru primele două faze: 1) în timp ce mișcările naționale din Imperiul habsburgic au fost secondate în *faza A* de intense activități științifice în domeniul filozofiei, istoriei și literaturii, în teritoriile aflate sub control otoman acestea se aflau doar la început de drum. Slăbiciunea *fazei A* a condus în Balcani la geneza unei identități naționale mai slabe. De aici și existența mai multor programe de formare identitară în sud-estul european: ilirismul contra identității sârbe sau croate, problema identității bulgaro-macedoniene, chestiunea identității musulmanilor bosniaci. În fostul Imperiu habsburgic este cunoscut, după M. Hroch, un singur astfel de caz: concurența dintre ideea existenței națiunii cehoslovace, în dauna unei națiuni slovace distincte; 2) În timpul *fazei B*, în Imperiul habsburgic afirmarea socială a fost mai ales urmarea succeselor din domeniul educației, în timp ce în Imperiul otoman acest lucru a fost posibil doar datorită afirmării economice. De aceea, *faza B* a debutat în Imperiul otoman în cu totul alte condiții sociale decât în Imperiul habsburgic. În timp ce în regiunile Peninsulei Balcanice controlate de otomani exista o elită economică „națională”, care, chiar dacă nu avea un statut politic identic cu cel al exponenților administrației otomane, posedea o conștiință și mijloace suficiente pentru a instala autoritatea națională în vârful mișcării. Aceste pături au lipsit inițial în Imperiul habsburgic, cu excepția mișcării naționale maghiare. Deosebirile menționate s-au reflectat și în programele naționale din cele două spații. Astfel, în timp ce mișcările naționale din Imperiul habsburgic s-au concentrat asupra unor cerințe lingvistice și culturale, celor din Imperiul otoman le-au fost caracteristice revendicările politice, transformate foarte curând în recursul la dreptul de autodeterminare¹.

Așa cum se poate observa, construcția teoretică a lui Miroslav Hroch are la bază ideea conform căreia evoluția mișcărilor naționale din centrul și sud-estul Europei a fost determinată aproape exclusiv de raporturile politice, economice și religioase din cele două imperii. Din această cauză, pare să sugereze autorul, mișcările naționale din cele două imperii nu s-ar fi influențat reciproc, iar ideologiile curenților politice din Imperiul otoman ar fi preluat prea puțin din gândirea europeană a epocii. Într-o ultimă instanță, fără a le menționa expres, M. Hroch indică asupra existenței a două tipuri de identități naționale în spațiul

analizat: 1) *sud-est europene* (bulgară, sârbă, greacă și română) și 2) *central europene* (maghiară, croată, slovenă, cehă, slovacă și poloneză)⁵.

*

Acum aproape un deceniu, Günter Schödl publica într-o culegere de studii rezultatele unei cercetări asupra formării națiunilor în estul Europei⁶. Printre altele, istoricul german avea să atragă atenția și asupra faptului că fenomenul genezei naționale în această parte a continentului a profitat și de studii conceptuale. Acestea nu au ușurat însă neapărat înțelegerea traiectoriilor pe care s-a înscris evoluția identităților colective de aici, mai ales din cauza aplicării unor grile de interpretare prea rigide sau a generalizărilor excesive. Fără a dezvolta prea mult această idee, G. Schödl a ținut să facă totuși și o referire expresă la studiile lui Miroslav Hroch⁷.

Nu este în intenția noastră să insistăm aici asupra tuturor problemelor pe care le implică încadrarea fenomenului național din Europa Centrală și de Sud-Est, în perioada lui de început, într-o schemă unică. Chiar și simpla lor identificare ar putea depăși limitele unei comunicări. Ne vom limita, de aceea, doar la impactul pe care l-a avut apelul la istorie în formarea ideologiei naționale croate și sârbe, în primele decenii ale secolului XIX, care, din perspectiva teoriei lui Miroslav Hroch, corespund, în mare, ultimei părți a *fazei A* - trezirea interesului pentru ideile naționale în rândul cărturarilor - și primei părți a *fazei B* - perioada agitației naționale. Totodată, vom încerca să vedem în ce măsură se poate vorbi de o apropiere între ideologiile naționale ale două grupuri sud-slave: croații și sârbii.

Unul dintre punctele cheie ale oricărei dezbateri asupra genezei și afirmării ideii naționale îl constituie definirea conceptului de națiune. În linii mari, se poate vorbi despre două tipuri ideale ale națiunii, care, într-un fel sau altul, pot fi întâlnite în literatura de specialitate: 1) *națiunea politică*; 2) *națiunea culturală*⁸. De cele mai multe ori, cel dintâi este legat de o abordare politică și etatistă - de pildă: „cetățenii Franței fac parte în același timp și din națiunea franceză” -, în timp ce cel din urmă tip stă sub marca culturalului și etnicului - de exemplu: „toți etnicii români compun națiunea română”. În legătură directă cu termenul de națiune se află etnicitatea⁹ și naționalismul¹⁰.

Afirmarea națiunilor în una din cele două forme, sau chiar în variante mixte, a fost în directă legătură cu curentul ideologic dominant al epocii, naționalismul¹¹, cel care a avut puterea de a transforma „materia primă” a etnicității în națiune. În secolul XIX și începutul secolului XX în mediul sârb și croat pot fi atestate mai multe variante ale naționalismului (*sârbismul/croatismul*; *pansârbismul/pancroatismul*; *iugoslavismul*), adică tot atâtea posibile construcții naționale. Analiza

formelor locale ale naționalismului croat și sârb par să indice mai degrabă asupra unor asemănări decât deosebiri dintre cele două mișcări naționale. Atât pentru ideologii *sârbismului*, cât și pentru cei ai *croatismului*, de pildă, scopul final era crearea unor state naționale separate și extensia teritorială. Iată de ce ambele trebuie trecute în categoria naționalismelor militante, cu deosebirea că sârbii din Imperiul otoman au profitat de condiții politice - situația internă a imperiului, conjunctura internațională etc. - mult mai favorabile, reușind să-și realizeze obiectivele politice finale mai devreme decât croații. Destule paralele există și în celelalte cazuri, a *pansârbismului*, respectiv, *pancroatismului* și *iugoslavismului*.

Problema originilor naționalismului ideologic la sârbi și croați a atras atenția unui mare număr de cercetători, produsul istoriografic rezultat fiind unul deosebit de consistent¹². În linii mari, începuturile acestuia au fost datate cu anii '30 ai secolului XIX, la croați, odată cu mișcarea iliristă/ iliră (ilirski pokret)¹³, și cu deceniul următor, mai exact 1844, odată cu apariția *Schitei* lui Ilija Garašanin, la sârbi. Încă pe la mijlocul secolului trecut cercul purtătorilor naționalismului ideologic al celor două popoare era încă destul de restrâns, fiind format, în special, dintr-un mic număr de intelectuali, negustori și clerici. În ce-i privește pe reprezentanții vieții spirituale sârbe și croate din secolul XVIII și începutul veacului următor -Jovan Rajić, Dositej Obradović, mitropolitul Ștefan Stratimirovič, la sârbi, și Pavao Ritter-Vitezovi Lorković, Andrija Miošić Kačić și episcopul Maksimilija Vrhovac, la croați -, aceștia ar trebui trecuți mai degrabă în rândul premergătorilor adevăratelor mișcări naționale¹⁴. De asemenea, și răscoalele sârbe de la 1804-1813 și 1815, au fost trecute de cele mai multe ori, datorită unor particularități structurale și ideologice, în categoria revoltelor militare prenaționale. Totuși, deja în această perioadă se poate remarca apariția unor motive ce vor constitui pilonul raționamentelor ideologice ulterioare. Printre acestea, devenite cu timpul autentice imagini stereotip, se numără, de pildă, și apelul la anumite momente din istoria sârbă, care își fac tot mai mult locul în cântecele și povestirile populare. Vehicularea constantă în mediul intelectual sud-slav de la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor a unor teme istorice de referință a condus, mai ales odată cu sistematizarea limbilor literare moderne și progresul în domeniul tipografic, la transformarea unor anumite evenimente și realități istorice în autentice imagini stereotip: *epoca de aur a lui Ștefan Dušan*, *bătălia de la Kosovo Polje*, *jugul turcesc*, *lupta împotriva dominației otomane și apărarea creștinătății*¹⁵. Nu de puține ori, acestea au stat la baza unor eposuri eroice. În mediul muntenegrean, de pildă, încă de la sfârșitul secolului XVIII, intensificarea acțiunilor antiotomane și apariția unor structuri politice locale¹⁶, este secundată de generalizarea mai multor cântece și legende istorice, ale căror menire era încurajarea eforturilor de emancipare politică. Totodată, acestea marcau începutul creării unei identități colective noi, cea națională¹⁷.

Istorie și identitate la croați

Predilecția pentru teme cu subiecte istorice în mediul intelectual sud-slav a fost și consecința penetrării ideologiilor din Europa Occidentală și Centrală. Însăși teoria originii ilirice a slavilor, ce a stat la originea unui întreg curent ideologic, nu este altceva decât o inovare umanistă a cercurilor de slaviști aflați în contact permanent cu gândirea filozofică europeană a timpului. Chiar dacă „fundamentarea științifică“ se datorește lui Matija Petar Katančić, profesor de istorie veche și arheologie la Universitatea din Pesta, popularizarea conceptului a fost rezultatul activităților reputaților lingviști Josef Šafařík, Ján Kollár - ambii slovaci de origine - și slovenului Jernej Kopitar¹⁸.

Asumarea demonstrativă a numelui de iliri de către reprezentanții de seamă ai renașterii croate și extinderea acestuia asupra tuturor slavilor de sud este expresia unui autentic *iugoslavism cultural*, care, în plan politic, ar fi trebuit să pregătească terenul pentru unificarea politică a tuturor slavilor balcanici¹⁹. Unii istorici identifică chiar mișcarea iliristă cu însăși „renașterea croată“, cel puțin pentru perioada de după 1835²⁰. Apărută în Banatul Croației la începutul anilor '30 ai secolului XIX, odată cu publicarea unor importante scrieri lingvistice și politice, aceasta se va extinde și asupra altor regiuni locuite de croați, constituind, un timp, principala redută în față tentativelor de maghiarizare și catalizatorul emancipării culturale, economice și politice. Așa cum se poate deduce chiar din titlatură, una dintre componentele importante ale curentului a fost ideea despre descendența croaților și a celorlalți slavi de sud din vechii iliri²¹.

Teoreticienii curentului ilirist au lăsat un număr important de scrieri, ce permit o bună înțelegere a rolului jucat de recursul la istorie la începuturile identității naționale croate. La începutul anilor '30 ai secolului XIX, Ljudevit Gaj, unul dintre numele marcante ale iliriștilor²², făcea o primă încercare de a fundamenta științific unitatea națională sud-slavă. Chiar dacă baza raționamentelor le-au constituit argumentele lingvistice²³, Gaj, în oscilarea sa între *croatism* (lupta pentru autonomie politică și refacerea statalității croate) și *iugoslavism* (militarea pentru realizarea unității culturale și chiar politice sud-slave), nu a uitat să amintească originea comună, obiceiurile și „faptele de glorie“ ale tuturor slavilor de sud, în care curge „sângele Mamei noastre Slava“²⁴. În ce privește readucerea istoriei în actualitate, pentru demersul nostru este semnificativă și afirmația lui Ljudevit Vukutinović, un alt reprezentant important al curentului amintit: „Iliria a existat aici încă din timpul vechilor romani, iar în statele ilirice locuiau slavi. Cronicarii noștri de mai târziu îi numeau pe croați, slavoni și dalmațieni cu numele de iliriă[...]. Nu este nimic nou. Acesta este un mare nume, ce ne dă și un sens istoric. Numele nostru de familie este *Ilirici*, în timp ce numele noastre de botez sunt diferite: *Croați, Dalmațieni, Slavoni*,

Muntenegri, Bosniaci, Sârbi etc.²⁵. Aprecieri asemănătoare găsim și la alți ideologi ai mișcării iliriste²⁶.

Formulările lui Vukutinović sunt importante, credem, dintr-o dublă perspectivă. Este vorba, pe de o parte, de apelul la argumentul istoric în alegerea numelui generic pentru toți slavii de sud, sau, cel puțin, de sud-vest, iar, pe de altă parte, de însumarea celor două modele identitare croate din anii '30 - '40 ai secolului XIX. Prima *regională* (croată), iar a doua *sud-slavă*, sau *iugoslavă*. Într-o amplă lucrare consacrată ideologiei naționale sârbe și croate în secolul XIX și începutul veacului următor, istoricul german Wolf Dietrich Behschnitt avea să ajungă la concluzia că ilirismul nu a fost altceva decât o variantă a naționalismului cultural și politic european din secolul XIX²⁷, ce îmbina *croatismul* cu *iugoslavismul*²⁸. În cea mai marea lor parte, ideile principale ale iliriștilor au fost preluate și dezvoltate de Josip Juraj Strossmayer și Franjo Rački, două figuri marcante ale vieții politice și culturale croate din a doua jumătate a secolului XIX. Astfel, Strossmayer avea să ceară, în repetate rânduri, transformarea Imperiului habsburgic într-o federație în care și-ar fi găsit locul și o entitate a slavilor de sud - „un singur corp politic“, așa cum avea să declare la scurt timp după proclamarea Constituției din 4 martie 1849²⁹ -, în timp ce Rački milita pentru consolidarea pe toate planurile a legăturilor dintre slavii de sud. De remarcat că și pentru acesta din urmă baza unității *iugoslavism*-ului o constituia istoria comună³⁰.

Istorie și identitate la sârbi

Să încercăm să vedem, acum, în ce măsură se regăsesc ideile iliriștilor și a succesorilor acestora în scrierile ideologilor sârbi și care au fost modelele ideologice în perioada de început a mișcării naționale sârbe.

Primele produse istoriografice sârbe din secolul XVIII (corespunzătoare cu *faza A* din schema lui Hroch) oferă destule informații despre începutul reflectării asupra identității sârbe, care, de cele mai multe ori este pusă în legătură cu cea a altor popoare slave. Pentru a ne da seama de acest lucru, este destul să amintim doar titlul *Istoriilor* lui Pavle (Dulinac) Julinac (*Kratkoe vvedenie v istoriju proischozdenija slaveno-serbskogo naroda*, Veneția 1765), Jovan Rajić (*Istorija raznyh slavenskich narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov*, Viena 1791) și Zaharije Orfelin (*Žitie i slavnyja dela Gosudarja imperatora Petra Velikago*, 1772)³¹.

Părintele cercetărilor științifice în spațiul sârb, apropiate de spiritul epocii, a fost fără îndoială Vuk Stefanović Karadžić, care a marcat poate cel mai mult caracterul național sârb. Influențat profund de ideile lui Herder și ale roman-

tismului german și aflat în bune relații cu Jernej Kopitar, Karadžić și-a început activitatea științifică cu adunarea și sistematizarea cântecelor și povestirilor populare sârbe. Într-un moment în care rezistența cercurilor culte sârbe și croate față de proiectele lingvistice reformatoare ale cărturarului își pierduse mult din intensitate, Karadžić avea să redacteze (la 1836) și să publice (1849) scrierea sa programatică *Srbi svi i svuda* (*Sârbi cu toții și oriunde*). Alături de argumente strict lingvistice, acesta nu a ezitat să aducă în față și scene din istoria sârbilor, și aceasta nu doar în scopul fundamentării unității lingvistice a slavilor de sud. Deloc întâmplător, Karadžić a ținut să-și deschidă lucrarea cu următoarea afirmație: „Se știe foarte bine că sârbii locuiesc în Serbia actuală (între Drina și Timoc, între Dunăre și Stara planina), în Metohia (din Kosovo și până dincolo de Stara planina, unde se află Prizrenul, reședința lui Dušan, scaunul patriarhal de la Peć și mănăstirea Dečani), în Bosnia, în Herțegovina, în Zeta, în Muntenegru, în Banat, în Bačka, în Sirmia, pe partea dreaptă a Dunării de la nord de Osijek până la Sentandrija, în Slavonia, în Croația turcă și austriacă, în Dalmația și pe toată coasta adriatică din apropiere de Trieste până în Boiana³², pentru ca în alt loc să-i numească pe croați „frații noștri de credință romano [-catolică]”³³. Parametrii prin care este definită masa etnică sârbă și raporturile acesteia cu ceilalți slavi balcanici, pornind de la realitățile lingvistice, marchează cadrul ideologic al naționalismului lui Karadžić. Este vorba de un iugoslavism în a cărui consolidare sârbilor le este acordat rolul principal³⁴.

Și mai evidentă apare însă legătura cu trecutul la Ilija Garašanin, important om politic sârb de la mijlocul secolului XIX. În a sa *Načertanie* (*Schiță*) acesta avea să preia mai multe dintre ideile programatice ale ideologilor croați, rezervându-le, ce e drept, sârbilor rolul de unificatori ai slavilor de sud³⁵. La fel ca și la Gaj sau Strossmayer, în cazul croaților, Garašanin găsește fundamentarea drepturilor sârbilor în trecutul istoric, „deoarece prezentul nostru nu poate fi înțeles fără legătura cu trecutul”³⁶. Deloc întâmplător, ideologul sârb își ia ca reper una dintre perioadele de referință ale istoriei medievale sârbe, cea a domniei țarului Ștefan Dušan: „Statul sârb, a cărui apariție însăși a fost una fericită, dar care a trebuit să se extindă și consolideze, își are fundamentul în țaratul sârb din secolele XIII-XIV și în bogata și glorioasa istorie sârbă”³⁷. Garašanin nu amintește însă momentele importante din trecutul sârbilor doar pentru a legitima dreptul la o statalitate proprie. Mai mult, plasarea domniei lui Dušan în centrul raționamentelor sale istorice are darul de a pregăti terenul pentru achizițiile teritoriale ulterioare³⁸.

*

Acum câteva luni, într-o comunicare ținută la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“ din Iași³⁹, atrăgeam atenția asupra locului pe care îl are *identitatea colectivă* în cimentarea unității naționale. Tot atunci aveam să observăm că unul dintre cele 3 niveluri ce compun identitatea colectivă este cel al *originii comune* și *momentelor istorice de referință*, care, în anumite situații, pot să preia și rolul de *focar de identificare*⁴⁰. În ce-i privește pe sârbi și croați, lipsa surselor istorice scrise - care ar fi acoperit un spațiu temporal cât mai mare - a stimulat o fundamentare empirică a originilor. De aceea, pe lângă argumentele lingvistice, confesionale și folclorice, corifeii celor două mișcări naționale au apelat de foarte multe ori la miturile și inovațiile istorice. Cunoscutul balcanolog Holm Sundhussen avea să observe, pe bună dreptate, că părinții mișcărilor naționale sud-slave au urmărit în activitatea lor ambele forme ale conceptului de națiune, deschizând astfel calea unor conflicte de durată în spațiul balcanic. Aplicarea modelului națiunii politice a fost posibilă în Balcani destul de târziu, accesarea instrumentelor politice ale afirmării naționale fiind posibilă doar în dezacord și opoziție cu statutul politic existent. De aceea, „legitimarea“ s-a făcut cu ajutorul unei anticipări, proiectată în trecut, considerându-se că națiunea exista deja și trebuia să fie doar „redescoperită”⁴¹. În consecință, apelul simultan la modelele francez (*state-into-nation*) și german (*nation into state*) a generat o combinație mai mult decât contradictorie.

Chiar dacă regimurile politice au influențat fenomenul național din spațiul central și sud-est european, nu trebuie să se uite faptul că geneza identității colective naționale a fost determinată de conștientizarea diferențelor culturale. În ultimă instanță, acest lucru avea să însemne înlocuirea rapidă a vechilor tipuri de solidaritate cu altele noi⁴². Din această perspectivă, atât cazul croat, cât și cel sârb, sunt semnificative pentru ceea ce a însemnat geneza conștiinței naționale în partea de sud-est a Europei. În ambele situații, profilarea unor identități distincte croată și sârbă a avut loc la concurență cu varianta sud-slavă (iugoslavă), uneia dintre acestea revenindu-i, în anumite momente întâietatea. Disputarea întâietății între cele două identități s-a dat printre altele și pe câmpul istoriografiei croate și sârbe, în dependență de spiritul epocii, sau de comanda politică, așa cum s-a întâmplat și după anii de referință 1918, 1945 și 1990⁴³.

I Hroch, Miroslav, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*. Praha 1968; Idem, *Social and Territorial Characteristics in the Composition of the Leading Groups of National Movements*, în *The Formation of National Elites. Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic*

Groups in Europe, 1850-1940, vol. VI. Edited by Andreas Kappeler. New York, University Press 1992, p. 257-275; Idem, *Die nationalen Formierungsprozesse in Mittel- und Südosteuropa. Ein Vergleich*, în „Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte“ (Berlin), 1995/2, p. 7-16.

2 *Ibidem*.

3 Idem, *Die nationalen Formierungsprozesse*.

4 Hroch trece ilirismul în rândul curentelor ideologice din Imperiul otoman, cu toate că acesta a apărut și s-a dezvoltat în special în mediul croaților din Imperiul habsburgic.

5 *Ibidem*.

6 Schödl, Günter, *Nationsbildung und Minderheitsexistenz: Vergleichende Beobachtungen zur politisch-gesellschaftlichen Modernisierung im östlichen Europa*, în *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum“*. Hrsg. von Edgar Hösch und Gerhard Seewann. München, R. Oldenbourg Verlag München 1991.

7 *Ibidem*, p. 89.

8 Dintre studiile din ultimele două decenii, vezi selectiv Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso 1983; Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell 1986; Smith, Anthony D., *National Identity*, London 1991; Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983; Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge - New-York - Melbourne 1990; Canovan, Margaret, *Nationhood and Political Theory*, Cheltenham - Brookfield, Edward Elgar 1996; Connor, Walker, *The Nation and its Myth*, în *Ethnicity and Nationalism*, Edited by Anthony D. Smith, Leiden - New York - Köln, E. J. Brill 1992; Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, Blackwell 1983; Balibar, Etienne; Immanuel Wallerstein, *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*, Paris 1988; Oommen, T. K., *State, Nation and Ethnicity: The Processual Linkages*, în „Race“, *Ethnicity and Nation. International Perspectives on Social Conflict*, Edited by Peter Ratcliffe, London, UCL Press 1994.

9 Baza studiilor asupra etnicității a fost pusă la începutul secolului XX de către George Herbert Mead, sociolog de la Universitatea din Chicago. Punctul cheie în dezbaterile asupra definirii etnicității l-au constituit criteriile după care trebuia să se facă fundamentarea teoretică. A se urmări, în acest sens, disputele dintre *primordialiști* (Clifford Geertz, Harold R. Isaacs, Joshua Fishman etc.) și *formaliști* (Max Gluckman, A. L. Epstein, Ronald Cohen, J. Clyde Mitchel, J. Y. Okamura, Stanford Lyman și William Douglass etc.).

10 La fel ca și în cazul *națiunii*, nu există o noțiune unanim acceptată și pentru *naționalism*. Formele naționalismului sunt foarte diverse, în dependența de cultură, etnie, regiune, spiritul epocii, constelația politică, ideologiile dominante etc. Din această cauză prin naționalism nu trebuie înțeles un fenomen care poate fi încadrat într-o schemă dinainte cunoscută, ci, mai degrabă, o multitudine de manifestări politice și sociale. Ernest Gellner l-a definit, de pildă, în felul următor: „o teorie a legitimării politice, conform căreia granițele etnice nu trebuie să fie diferite de cele politice.“ Tot

Gellner spunea că naționalismul nu este altceva decât „tendința de a crea pentru o anume cultură un singur acoperiș politic”. Alături de Gellner, studii de referință aparținând cercetării naționalismului aparțin lui Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Anthony D. Smith și Harry Goulbourne.

11 Kohn, Hans, *Die Idee des Nationalismus*. Heidelberg 1950, p. 38.

12 Vezi bibliografiile din Beschnitt, Wolf Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München, R. Oldenbourg Verlag 1980, p. 384-415; Kessler, Wolfgang, *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Historiographie und Grundlagen*, München, R. Oldenbourg Verlag 1981, p. 294-310; *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*, Hrsg. von Gerhard Seewann und Péter Dippold. München, R. Oldenbourg Verlag 1997, vol. 2, p. 875-885, 991-992, 1029.

13 Warnier, René, *Illyrisme et nationalisme croate*, în “Le Monde Slave” (Paris), XII, 1935, nr. 3, p. 27-74.

14 Lemarchand, Guy, *Les origines des mouvements nationaux dans les Balkans ottomans*, în *Le sentiment national dans l'Europe moderne. Association des historiens modernistes. Actes du colloque de 1990*. Bulletin nr. 15. Paris, 1991, p. 110-116.

15 Roth, Klaus, “*Bilder in den Köpfen*”. *Stereotypen, Mythen, Identitäten aus ethnologischer Sicht*, în *Das Bild vom Anderen. Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen*, Hrsg. vom Valeria Heuberger, Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil. 2., durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main, Peter Lang 1999, p. 21-43.

16 Traikov, Veselin, *Curențe ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, București, Editura Științifică 1986, p. 34-38.

17 Putilov, B. N., *Geroičeskij ėpos kak komponent černogorskogo samosoznaniija*, în *U istokov formirovaniija nacij v Central'noj i Jugo-Vostočnoj Evrope*, otvetstvennyj redaktor A. S. Myl'nikov. Moskva, Nauka 1984, p. 95-101.

18 Šafařík și Kollár au ascultat, printre altele, și cursul de istorie al lui Heinrich Luden, iar Kopitar a lucrat la biblioteca din Viena (Michel, Bernard, *Nations et nationalismes en Europe Centrale. XIXe - XXe siècle*, Paris, Auber 1995, p. 40-41).

19 Beschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 133-166.

20 Traikov, *Curențe ideologice*, p. 164-168; Beschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 133, notele 1-3, p.319-320.

21 *Ibidem*.

22 A studiat filozofia și dreptul la Graz, Budapesta și Leipzig.

23 Acesta a dat preferință dialectului sârbo-croat *kajkav*, apropiat de dialectele slovene, în dauna celor *čakave štokave*. Până la urmă avea să impună dialectul *štokav*, în special datorită lui Vuk Karadžić. Mai întâi în Serbia (1868), iar mai apoi și în spațiul croat (ultimul deceniu al secolului XIX), normele limbii comune sârbo-croate au fost acceptate în mod oficial. (Friesel-Kopecki, Dubravka, *Die serbische Nationalbewegung*, în *Nationalbewegungen auf dem Balkan*, Hrsg. von Norbert Reiter, Berlin 1983, p. 245-248).

24 Beschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 142.

- 25 Citat după *Ibidem*, p. 145.
- 26 *Ibidem*, p. 137-145.
- 27 Și în plan politic, rolul mișcării iliriste nu a fost unul neglijabil, chiar și atunci când guvernul habsburgic a luat măsuri energice pentru reducerea impactului ideilor iliricilor asupra slavilor de sud din imperiu, inclusiv prin interzicerea numelui de ilir (Schödl, *Nationsbildung*, p. 92).
- 28 Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten*, p. 146-160.
- 29 *Ibidem*, p. 163.
- 30 *Ibidem*, p. 163; Gross, Mirjana, „Ideja jugoslavenstva“ Franje Račkogo u razdoblju njezine formulacije (1860-1862), în „Historijski zbornik“ (Zagreb), XXIX-XXX, 1976-1977, p. 337.
- 31 Friesel-Kopecki, *Die serbische Nationalbewegung*, p. 192, 214-215.
- 32 Citat după *Ibidem*, p. 72.
- 33 *Ibidem*, p. 76.
- 34 *Ibidem*, p. 65-82.
- 35 *Ibidem*, p. 54.
- 36 Citat după *Ibidem*, p. 56.
- 37 *Ibidem*, p. 57.
- 38 *Ibidem*, p. 57-65.
- 39 Vezi Solomon, Flavius, *Națiune și confesiune în Balcani. Trei cazuri sud-slave*, în „Xenopoliana“ (Iași), VII, 1999, nr. 3-4, p. 22-35.
- 40 *Ibidem*, p. 24.
- 41 Sundhaussen, Holm: *Nation und Nationalstaat auf dem Balkan. Konzepte und Konsequenzen im 19. und 20. Jahrhundert*, în *Der Balkan. Eine europäische Krisenregion in Geschichte und Gegenwart*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 1997, p. 81.
- 42 Cf. Kessler, *Politik, Kultur und Gesellschaft*, p. 16.